

УДК 343.2/.7

DOI.ORG/10.32703/2663-6352/2024-1-15-150-155

ORCID ID 0000-0002-8180-0960

Киренко Сергій Георгійович,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри цивільного та кримінального права

юридичного факультету

Інституту управління, технологій та права

Державного університету інфраструктури та технологій,

м. Київ, Україна

ВРАХУВАННЯ ВІКОВИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ОСОБИ ПРИ КВАЛІФІКАЦІЇ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Анотація. У статті розглядаються різні аспекти врахування вікових особливостей особи при здійсненні кримінально-правової оцінки вчинених нею або щодо неї суспільно небезпечних діянь. Автор досліджує проблеми законодавчого та правозастосовного характеру, що виникають у таких випадках, і пропонує шляхи їх вирішення.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, вік особи, суб'єкт, потерпілий, кваліфікація.

Annotation. The article considers various aspects of taking into account the age characteristics of a person when carrying out a criminal-legal assessment of socially dangerous acts committed by him or in relation to him. The author examines the legislative and law-enforcement problems that arise in such cases and suggests ways to solve them. In the article, it is proposed to make additions to Part 2 of Art. 22 of the Criminal Code of Ukraine, according to which provide criminal responsibility from the age of fourteen for committing such criminal offenses as: leading to suicide (Article 120), torture (Article 127), threatening to kill (Article 129), illegal deprivation of liberty or kidnapping of a person (Article 146), involvement in the commission of a terrorist act (Article 258-1), facilitation of the commission of a terrorist act, training in terrorism (Article 258-4), illegal production, manufacture, acquisition, storage, transportation, forwarding or sale narcotic drugs, psychotropic substances or their analogues (Article 307), illegal production, manufacture, acquisition, storage, transportation or forwarding of narcotic drugs, psychotropic substances or their analogues without the purpose of sale (Article 309), illegal introduction of narcotic drugs into the body, psychotropic substances or their analogues (Article 314), inclination to use narcotic drugs, psychotropic substances or their analogues (Article 315), illegal public use of narcotic drugs (Article 316). The author also proposes to establish criminal liability for committing acts of a sexual nature with a person who has not reached the age of sixteen (Article 155) not from the age of eighteen (as now), but from the age of sixteen. It is indicated the need to establish enhanced criminal liability for the commission of such criminal offenses against minors and the elderly as: intentional murder (Article 115), intentional grievous bodily harm (Article 121), intentional moderate bodily harm (Article 122), torture (Article 127).

Key words: criminal offense, age of the person, subject, victim, qualification.

Постановка проблеми. Врахування вікових особливостей особи при кримінально-правовій оцінці різних суспільно небезпечних діянь в залежності від того, вчинене відповідне діяння нею або щодо неї, має важливе значення, оскільки, по-перше, вік кримінальної відповідальності є обов'язковою ознакою суб'єкта кримінального правопорушення (а, отже, безпосередньо впливає на наявність або відсутність у поведінці особи складу кримінального правопорушення як підстави кримінальної відповідальності), по-друге, вікові особливості особи багато у чому визначають особливості

сприйняття нею своєї поведінки у різних життєвих ситуаціях, і, по-третє, вік потерпілої особи в ряді випадків свідчить про підвищену небезпеку суб'єкта кримінального правопорушення. У цьому ракурсі неприпустимою є ситуація, коли, з однієї сторони, законодавча регламентація віку кримінальної відповідальності не враховує як тяжкості вчиненого особою діяння, так і фактичної здатності відповідної особи адекватно оцінювати власну поведінку, а з другої – коли не можна дати належну кримінально-правову оцінку діянням, пов'язаним з посяганнями на осіб, які в силу своїх вікових особливостей (неповнолітні, особи похилого віку), належать до найбільш уразливих категорій населення. На жаль, доводиться констатувати, що чинне кримінальне законодавство України не завжди в повній мірі враховує такі моменти. Так, за вчинення цілого ряду кримінальних правопорушень, які свідчать про підвищену суспільну небезпеку суб'єктів посягань, зокрема, за катування (ст. 127), незаконне позбавлення волі або викрадення людини (ст. 146) та ін., відповідальність, згідно з положеннями ст. 22 Кримінального кодексу (далі – КК) України, настає лише з шістнадцяти років, хоча такого роду діяння нерідко вчиняють особи у віці від чотирнадцяти до шістнадцяти років, які вже достатньо розуміють всю небезпечність і протиправність своїх вчинків, але поведінці яких не можна зараз дати належну кримінально-правову оцінку, оскільки вони за них не підлягають кримінальній відповідальності. Одночасно з цим, деякі статті КК України (наприклад, 121, 122, 127 та ін.) або взагалі не передбачають у якості обставин, що обтяжують відповідальність, вчинення їх щодо неповнолітніх (що є неправильним, оскільки особи у віці до вісімнадцяти років потребують посиленої охорони з боку чинного законодавства, на що, зокрема, вказує і Конвенція про права дитини 1989 р.), або, як п. 2 ч. 2 ст. 115 чи ч. 2 ст. 146 КК України, передбачаючи підвищену кримінальну відповідальність за вчинені діяння, обмежуються вказівками на малолітній вік потерпілих осіб (тобто осіб у віці до чотирнадцяти років), залишаючи поза сферою посиленої кримінально-правової охорони велику групу осіб у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років, які також потребують відповідного захисту з боку кримінального законодавства. Автор вже неодноразово звертав увагу у своїх попередніх публікаціях на неприпустимість цього [1, с. 182-183]. Схожа ситуація і з особами похилого віку – вони також не мають посиленої кримінально-правової охорони від вищевказаних посягань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання вікових особливостей як суб'єктів кримінально-протиправних діянь, так і потерпілих від них, розглядали у своїх працях М.І. Бажанов, С.В. Бородін, О.М. Ігнатов, А.А. Музика, В.Я. Тацій та ін., проте ряд моментів, пов'язаних з криміналізацією діянь осіб, що досягли певного віку, забезпечення посиленого захисту осіб окремих вікових категорій потребують свого подальшого вирішення.

Метою дослідження є розробка пропозицій щодо врахування вікових особливостей особи при кримінально-правовій оцінці суспільно небезпечних посягань.

Виклад основного матеріалу. Загальним віком кримінальної відповідальності в Україні, як відомо, є шістнадцять років (ч. 1 ст. 22 КК України), а за деякі кримінальні правопорушення кримінальна відповідальність настає з чотирнадцяти років (ч. 2 ст. 22 КК України). При встановленні віку кримінальної відповідальності законодавець має виходити як з тяжкості вчинених діянь, їх поширеності серед певного кола осіб, так і з їхніми можливостями адекватно оцінювати свою суспільно небезпечну поведінку, що, власне, і дозволяє порушувати у разі необхідності питання про притягнення їх до кримінальної відповідальності. З цього приводу В.Я. Тацій, аналізуючи у свій час перелік діянь, передбачених ч. 2 ст. 22 КК України, зазначав, що в основу зниження віку кримінальної відповідальності за них покладені такі критерії: 1) рівень розумового розвитку, свідомості особи, який свідчить про можливість уже в чотирнадцять років усвідомлювати суспільну небезпечність і протиправність злочинів, перерахованих у ч. 2 ст. 22 КК; 2) значну поширеність більшості з цих злочинів серед підлітків; 3) значну суспільну небезпечність (тяжкість) більшості з цих злочинів [2, с. 132]. У свою чергу А.А. Музика вказує: «Обмеження 14-16 роками мінімального віку, з якого може наставати

кримінальна відповідальність, пов'язано з тим, що саме у цьому віці відбувається становлення підлітка як особистості, перехід від дитячого стану до дорослого. У цьому віці неповнолітні вже можуть розуміти й оцінювати свої вчинки, хоча психіка їх ще не зовсім сформована. Вони не завжди критично ставляться до своїх дій, схильні до наслідування, можуть вчинити правопорушення із помилкових уявлень про товариство, нерідко неспроможні протистояти негативному впливові їх оточення» [3, с. 81]. В цілому, це так, проте, поряд з цим, слід зазначити, що при вирішенні питання встановлення віку кримінальної відповідальності для осіб у віці від чотирнадцяти до шістнадцяти років за конкретні суспільно небезпечні діяння саме у певний проміжок часу, потрібно враховувати, що окрім загальних закономірностей вікового розвитку таких осіб існують й особливості їх розвитку, зумовлені специфікою певних історичних періодів, пов'язаних, зокрема, з наявністю у людей різноманітних ресурсів і можливостей (у т. ч. і можливостей одержувати та обробляти інформацію, оцінювати власну поведінку і т.п.), а, отже, якщо з такої позиції порівнювати підлітків, наприклад, середини минулого сторіччя та сучасності, то навряд чи можна стверджувати, що вони не відрізняються між собою і до них потрібно застосовувати однакові нормативні підходи при вирішенні питання встановлення віку кримінальної відповідальності. Тобто, якщо в попередні часи за конкретне діяння кримінальна відповідальність наставала з шістнадцяти років, то в більш пізній період (з урахуванням існуючих у суспільстві реалій) не можна виключати можливість зниження віку кримінальної відповідальності до чотирнадцяти років за його вчинення. До речі, чинне кримінальне законодавство вже знає таку практику: наприклад, у свій час було знижено вік кримінальної відповідальності з шістнадцяти до чотирнадцяти років за жорстоке поводження з тваринами (ст. 299 КК України), що видається абсолютно правильним. Саме у такому ракурсі і слід розглядати проблематику встановлення віку кримінальної відповідальності в конкретний історичний час.

Аналіз ч. 2 ст. 22 КК України дозволяє визначити наявність певних проблем, які не дозволяють належним чином оцінювати цілий ряд суспільно небезпечних діянь, вчинених особами у віці від чотирнадцяти до шістнадцяти років. Так, передбачаючи для таких осіб кримінальну відповідальність, зокрема, за умисне вбивство (статті 115-117), законодавець не передбачає для них відповідальність за погрозу вбивством (стаття 129), що навряд чи є послідовним, оскільки, по-перше, серед представників цієї вікової категорії погроза вбивством нерідко передує самому вбивству і, по-друге, рівень розумового розвитку таких підлітків достатній для усвідомлення неприпустимості не лише посягання на життя іншої людини, а й погрози позбавити її життя. Виходячи з того, що кримінальне законодавство повинно не лише карати особу за вчинене, а й утримувати її від суспільно небезпечної поведінки, можна стверджувати, що встановлення кримінальної відповідальності (шляхом внесення відповідного доповнення до ч. 2 ст. 22 КК України) з чотирнадцяти років за погрозу вбивством, якщо були реальні підстави побоюватися здійснення цієї погрози, сприятиме посиленню боротьби з такими діями серед осіб вказаної вікової категорії.

Також слід зазначити, що чинне кримінальне законодавство не враховує належним чином небезпеку і поширеність серед підлітків такого суспільно небезпечного явища як доведення до самогубства (як і схиляння до нього), адже прикладів того, як такі особи знущаються над своїми однолітками чи меншими за віком дітьми, внаслідок чого ті кінчають життя самогубством (або намагаються вчинити самогубство) чимало, а, отже, не можна залишати (за наявності відповідних випадків) поза сферою дії ст. 120 КК України велику групу осіб у віці від чотирнадцяти до шістнадцяти років, відповідна поведінка яких має викликати з боку держави адекватну реакцію (вказавши на ст. 120 у ч. 2 ст. 22 КК України). Також слід зазначити, що назва ст. 120 КК України («Доведення до самогубства») не у повній мірі відображає сутність діянь, за які вона передбачає кримінальну відповідальність, адже, поряд власне з самим доведенням до самогубства, у статті окремо вказується на схиляння до самогубства, а також на інші дії, що сприяють вчиненню самогубства. Кримінально-правова

термінологія має бути чіткою та однозначною. З приводу таких питань З.А. Тростюк у свій час зазначала: «Кримінально-правовий термін має бути однозначним. Одному кримінально-правовому поняттю повинен присвоюватися один кримінально-правовий термін і, навпаки, різні поняття повинні позначатися відмінними термінами» [4, с. 16]. На необхідності критичного аналізу категоріального апарату кримінального права справедливо вказував і В.В. Кузнецов [5, с. 64]. Таким чином, назву ст. 120 КК України краще змінити на «Доведення до самогубства або сприяння самогубству».

Як вже зазначалося вище, викликає увагу відсутність законодавчої можливості притягати до кримінальної відповідальності осіб у віці від чотирнадцяти до шістнадцяти років за катування (ст. 127 КК України), адже рівень суспільної небезпеки цього діяння дуже високий і його вчинення свідчить про підвищену небезпеку для суспільства відповідних осіб. Також потрібно враховувати і поширеність дій, що мають ознаки катування, у підлітковому середовищі, і відсутність кримінальної відповідальності за це є серйозною перешкодою для успішної боротьби з такого роду діяннями. Таким чином, ч. 2 ст. 22 КК України потрібно доповнити і вказівкою на катування (ст. 127).

Навряд чи сприяє ефективній боротьбі зі злочинністю відсутність кримінальної відповідальності для осіб у віці від чотирнадцяти до шістнадцяти років за таке кримінальне правопорушення як незаконне позбавлення волі або викрадення людини (ст. 146), оскільки, по-перше, у такому віці підліток вже прекрасно розуміє всю небезпеку дій, пов'язаних з позбавленням волі іншої людини (до речі, не випадково за такий різновид незаконного позбавлення волі як захоплення заручників (ст. 147 і 349) відповідальність настає саме з чотирнадцяти років), а, по-друге, як вже зазначалося, при встановленні віку кримінальної відповідальності потрібно виходити (у тому числі) і з превентивної функції кримінального права. Встановлення кримінальної відповідальності з чотирнадцятирічного віку за незаконне позбавлення волі або викрадення людини дозволить не тільки адекватно оцінювати випадки вчинення таких діянь з боку відповідних осіб, а й має утримувати підлітків від подібної поведінки.

Слід звернути увагу на ст. 155 КК України, що передбачає кримінальну відповідальність за вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку. Коло суб'єктів цього кримінального правопорушення законодавець обмежив виключно повнолітніми особами. У зв'язку з цим виникає закономірне питання: як з кримінально-правової точки зору оцінювати випадок, коли, наприклад, має місце добровільний природний статевий акт між сімнадцятирічною та п'ятнадцятирічною особами? Кваліфікація дій сімнадцятирічної особи за цією статтею виключається (адже вона не є повнолітньою). Взагалі, у таких випадках, виходячи з положень чинного кримінального законодавства та правозастосовної практики, може виникнути абсурдна ситуація, коли, наприклад, якщо сімнадцятирічна особа буде демонструвати особі у віці від чотирнадцяти до шістнадцяти років порнографічні предмети чи розповідати їй про різні сексуальні збочення, то таку особу можна притягти до кримінальної відповідальності, зокрема, за ч. 1 ст. 156 КК України як за вчинення розпусних дій щодо особи, яка не досягла шістнадцятирічного віку, а якщо вона ж вступить з такою особою у добровільний статевий акт – ні. Виходом з цього є виключення з диспозиції ч. 1 ст. 155 КК України вказівки на повнолітню особу, встановивши, таким чином, за відповідні дії кримінальну відповідальність з шістнадцяти років. До речі, повертаючись до ст. 156 КК України, слід зазначити, що її назва («Розбещення неповнолітніх») не зовсім відповідає її змісту, оскільки неповнолітніми є особи у віці до вісімнадцяти років, а верхня межа віку потерпілих осіб у статті становить шістнадцять років. Отже, ст. 156 КК України краще назвати: «Розпусні дії щодо особи, яка не досягла шістнадцятирічного віку».

Особливого значення в сучасних умовах набуває боротьба з тероризмом, що також вимагає належної законодавчої бази. У цьому ракурсі видається незрозумілою позиція законодавця, який, передбачивши кримінальну відповідальність з чотирнадцяти років за сам

терористичний акт (ст. 258), залишив поза увагою різноманітні дії, пов'язані з його вчиненням, а саме: втягнення у вчинення терористичного акту (ст. 258-1) та сприяння вчиненню терористичного акту, проходження навчання тероризму (ст. 258-4). Виходить, якщо, наприклад, особа вже досягла чотирнадцятирічного віку і здійснила терористичний акт, то вона буде відповідати за свій вчинок згідно з вимогами закону, а якщо вона втягнула у вчинення терористичного акту, наприклад, свого однолітка, що є, по суті, підбурюванням до вчинення терористичного акту, то їй кримінальна відповідальність не загрожує. Складається парадоксальна ситуація: фактичний виконавець об'єктивної сторони терористичного акту підлягає кримінальній відповідальності, а підбурювач – ні. Виведення у свій час законодавцем підбурювання до вчинення терористичного акту зі сфери дії ст. 258 КК України, шляхом надання йому ознак самостійного складу (ст. 258-1), створило ряд проблем, однією з яких є неможливість притягати до кримінальної відповідальності фактичних підбурювачів до вчинення терористичного акту у випадках, якщо вони не досягли шістнадцятирічного віку. Така ситуація потребує виправлення і у ч. 2 ст. 22 КК України, поряд зі ст. 258, потрібно вказати на ст. 258-1, а також і на ст. 258-4 КК України.

Очевидною є небезпека для суспільства незаконних дій з наркотичними засобами, психотропними речовинами або їх аналогами. Тим більше здивування викликає позиція законодавця, який, наприклад, за крадіжку, грабіж, розбій чи вимагання відповідних предметів (ст. 308) передбачив кримінальну відповідальність з чотирнадцяти років, а, наприклад, за їх виготовлення чи збут – ні. Така прогалина в законодавстві створює величезні можливості для залучення до наркобізнесу осіб у віці від чотирнадцяти до шістнадцяти років, що є неприпустимим. Виходом з цього є доповнення ч. 2 ст. 22 КК України вказівками на статті 307, 309 (які передбачають відповідальність за такого роду діяння), а також – з метою посилення протидії різним формам незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів – і на статті 314 («Незаконне введення в організм наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів»), 315 («Схиляння до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів»), 316 («Незаконне публічне вживання наркотичних засобів»).

Окремої уваги, як зазначалося вище, заслуговує й відсутність у ряді випадків посиленої кримінально-правової охорони осіб, які, в силу, своїх вікових особливостей, є більш уразливими для зовнішнього впливу, мають порівняно менше можливостей захистити себе від суспільно небезпечних посягань, і вчинення щодо яких кримінально-протиправних діянь свідчить про підвищену суспільну небезпеку осіб, які, використовуючи такі моменти, вчиняють діяння, потерпілими від яких є неповнолітні або, навпаки, особи похилого віку. З урахуванням цього, видається доцільним вказати у якості обставин, що обтяжують відповідальність, вчинення кримінальних правопорушень, передбачених статтями 115 («Умисне вбивство»), 121 («Умисне тяжке тілесне ушкодження»), 122 («Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження»), 127 («Катування») щодо неповнолітніх або осіб похилого віку (а не обмежуватися, як зараз у п. 2 ч. 2 ст. 115, вказівкою на малолітній вік потерпілої особи).

Висновки. Таким чином, враховуючи вищевказане, з метою усунення існуючих недоліків чинного кримінального законодавства України, потрібно: доповнити ч. 2 ст. 22 КК України, яка встановлює перелік діянь, відповідальність за вчинення яких настає з чотирнадцятирічного віку, вказівками на статті 120, 127, 129, 146, 258-1, 258-4, 307, 309, 314, 315, 316 КК України; виключити вказівку на повнолітню особу як суб'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 155 КК України, передбачивши тим самим відповідальність за відповідні дії з шістнадцяти років; ст. 120 КК України назвати «Доведення до самогубства або сприяння самогубству», а ст. 156 КК України назвати «Розпусні дії щодо особи, яка не досягла шістнадцятирічного віку»; вказати у якості ознак кримінальних правопорушень, передбачених п. 2 ч. 2 ст. 115, ч. 2 ст. 121, ч. 2 ст. 122, ч. 2 ст. 127 КК України, вчинення відповідних діянь щодо неповнолітнього чи особи похилого віку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Киренко С.Г. Кримінально-правова охорона особи та суспільства: проблеми та шляхи вирішення (Розділ VII) /Деліктологія: Монографія. Під загальною редакцією І.М. Копотуна, С.В. Петкова, Р. Polian.Куновіце: Академія ГУСПОЛ: 2022, Т. 6. С. 180-206.
2. Кримінальне право України: Загальна частина: Підручник для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти / за ред. професорів М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Київ-Харків: Юрінком Інтер – Право, 2002. 416 с.
3. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. 11-те вид., переробл. та допов. К.: ВД «Дакор», 2019. 1384 с.
4. Тростюк З.А. Понятійний апарат Особливої частини Кримінального кодексу України. К.: Атіка, 2003. 144 с.
5. Кузнецов В.В. Кримінально-правова охорона громадського порядку та моральності в українському вимірі : монографія. К.: ТОВ «Інтерсервіс», 2012. 908 с.